

"OILA VA GENDER" ILMIY-TADQIQOT INSTITUTI

MARKAZIY OSIYODA JAMIYAT, GENDER VA OILA

xalqaro ilmiy jurnali

*Society, Gender and Family in
Central Asia*
international academic peer reviewed journal

*Общество, гендер и семья в
Центральной Азии*
международный научный рецензируемый журнал

2024/4 (13)

Jurnalga Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasining 2021-yil 18-iyundagi 0996-sonli "Ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risida guvohnoma"si olingan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar RO'YXATI (2019)ga pedagogika, psixologiya, tarix va falsafa fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari himoyasi uchun ilmiy maqolalar e'lon qilinishi mumkin bo'lgan jurnal sifatida ro'yxatga olingan.

DOI: 26739/2118-9998

ISSN 2049-3630

TOSHKENT

TAHRIR HAY'ATI RAISI:

EGAMBERDIYEVA Nodira Melibayevna (*Bosh muharrir*) – *pedagogika fanlari doktori, professor.*

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI:

NARBAYEVA Tanzila Kamalovna – *sotsiologiya fanlari doktori, professor.*
SAIDOVA Galina Karimovna – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*
SHOUMAROV G'ayrat Baxramovich – *psixologiya fanlari doktori, professor.*
ABDURAMANOV Xamid Xudaybergenovich (*Bosh muharrir o'rinbosari*) – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*
BEKMURADOV Adham Sharipovich – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*
MA'RUFOVA Gulnora Mahmudovna – *Oliy Majlis Senatining Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo'mitasi a'zosi, senator.*
MUSURMANOVA Aynisa Musurmanovna – *pedagogika fanlari doktori, professor.*
RAHIMOVA Nigina Xayrullayevna – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*
SAIDOV Akmal Xolmatovich – *yuridik fanlari doktori, professor.*
YAKUBJANOVA Dilobar Batirovna – *pedagogika fanlari doktori, dotsent.*
TASHMUXAMEDOVA Diloram Gafurjanovna – *tibbiyot fanlari nomzodi.*
ZOXIDOV Azamat Azamjonovich – *iqtisodiyot fanlari doktori, professor.*
ZIYAYEV Azamad Xamidovich – *tarix fanlari doktori, professor.*
ABDUSAMATOV Xasanboy Usmonjon o'g'li – *psixologiya fanlari doktori.*
TO'RAQULOV Ulug'bek Xolbutayevich – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Эгамбердиева Нодира Мелибаевна (*Главный редактор*) – *доктор педагогических наук, профессор.*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Нарбаева Танзила Камаловна – *доктор социологических наук, профессор.*
Сандова Галина Каримовна – *доктор экономических наук, профессор.*
Шоумаров Гайрат Бахрамович – *доктор психологических наук, профессор.*
Абдураманов Хамид Худайbergenovich (*Заместитель главного редактора*) – *доктор экономических наук, профессор.*
Бекмуратов Адхам Шарипович – *доктор экономических наук, профессор.*
Маъруфова Гулнора Махмудовна – *сенатор, член Комитета Сената Олий Мажлиси по вопросам женщины и гендерного равенства.*
Мусурманова Айниса Мусурмановна – *доктор педагогических наук, профессор.*
Рахимова Нигина Хайруллаевна – *доктор экономических наук, профессор.*
Сандов Акмал Холматович – *доктор юридических наук, профессор.*
Якубжанова Дилобар Батировна – *доктор педагогических наук, доцент.*
Ташмухамедова Дилорам Гафуржановна – *кандидат медицинских наук.*
Зохилов Азамат Азамjonovich – *доктор экономических наук, профессор.*
Зияев Азамат Хамидович – *доктор исторических наук, профессор.*
Абдусаматов Хасанбой Усмонjon угли – *доктор психологических наук.*
Туракулов Улугбек Холбутаевич – *доктор философии педагогических наук (PhD)*

THE CHAIRMAN OF THE EDITORIAL BOARD:

Egamberdiyeva Nodira Melibayevna
(*Editor-in-Chief*) – *Doctor of Pedagogical sciences, Professor.*

MEMBERS OF THE EDITING BOARD:

Narbayeva Tanzila Kamalovna – *Doctor of Sociological sciences, Professor.*
Saidova Galina Karimovna – *Doctor of Economic sciences, Professor.*
Shoumarov Ghayrat Bakhramovich – *Doctor of Psychological sciences, Professor.*
Abduramanov Khamid Khudaybergenovich (*Deputy Editor-in-Chief*) – *Doctor of Economic sciences, Professor.*
Bekmuradov Adkham Sharipovich – *Doctor of Economic sciences, Professor.*
Marufova Gulnora Makhmudovna – *Senator, Member of the Senate Committee of the Oliy Majlis on Women and Gender Equality.*
Musurmanova Aynisa Musurmanovna – *Doctor of Pedagogical sciences, Professor.*
Rakhimova Nigina Khayrullayevna – *Doctor of Economic sciences, Professor.*
Saidov Akmal Kholmatovich – *Doctor of Juridical sciences, Professor.*
Yakubjanova Dilobar Batirovna – *Doctor of Pedagogical sciences, Associate Professor.*
Tashmukhammedova Diloram Ghafurjanovna – *Candidate of Medical sciences.*
Zokhidov Azamat Azamjonovich – *Doctor of Economic sciences, Professor.*
Ziyayev Azamad Khamidovich – *Doctor of Historical sciences, Professor.*
Abdusamatov Khasanboy Usmonjon ugli – *Doctor of Psychological Sciences.*
Torakulov Ulugbek Holbutayevich – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD)*

XALQARO TAHRIR HAY'ATI:

Doktor Rashmini Koparkar,
Rossiya va Markaziy Osiyoni o'rganish markazi dotsenti
Xalqaro tadqiqotlar maktabi,
Javoharlal Neru universiteti,
Nyu-Dehli, Hindiston

Artamonova Yekaterina Iosifovna,
Chelyabinsk davlat madaniyat instituti,
pedagogika fanlari doktori, professor

Doktor Priti Kesavan,
Texnologiya fakulteti boshlig'i,
London biznes va moliya maktabi,
Singapur

МЕЖДУНАРОДНАЯ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Доктор Рашмини Копаркар,
Доцент Центра исследований России и Центральной Азии,
Школа международных исследований,
Университет Джавахарлала Неру,
Нью-Дели, Индия

Артамонова Екатерина Иосифовна,
Челябинский государственный институт культуры,
доктор педагогических наук,
профессор

Доктор Прити Кесаван,
Руководитель Технологического факультета
Лондонская школа бизнеса и финансов, Сингапур

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD:

Dr. Rashmini Koparkar
Assistant Professor
Centre for Russian and Central Asian Studies
School of International Studies
Jawaharlal Nehru University
New Delhi, India

Artamonova Yekaterina Iosifovna
Chelyabinsk State Institute of Culture
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor

Dr. Preethi Kesavan
Head, School of Technology
London School of Business and Finance, Singapore

SOTSILOGIYA

Zaitov E.X. O‘zbekistonda mahalla institutining mustaqillik yillaridagi rivojlanishi.....	4
Imomnazarov H.I. Yosh oilalarda ijtimoiy munosabatlar: muammolar va ularning yechimi	9
Usmonova R.M. Xotin-qizlarning norasmiy bandligini ijtimoiy jihatdan tadqiq etishdagi ilmiy yondashuvlar	15
Abdiraimova Sh.A. Uzoq umr ko‘ruvchilarga xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish yo‘nalishlari	22

OILA VA JAMIYAT

Saydivaliyeva X.X. “Ayollar huquqlari” va “gender tengligi” tushunchalari: o‘zaro munosabat va farqlar.....	29
Abdullaxo‘jayev A. Ibrat matbaachiligining vujudga kelishi va jadid g‘oyalarining yoyilishidagi ahamiyati.....	37
Xolmuratova M.M. O‘smirlarning pulga bo‘lgan munosabatida jamiyatning ijtimoiy-psixologik ta’siri.....	45
Hashimova G.I. Harbiy xizmatchilarning ijtimoiy-huquqiy himoya qilishning faol shakllari va ijtimoiy-huquqiy himoyasi tizimi.....	50
Sattarova Sh.Q. Pedagoglar faoliyatida pozitiv fikrlashning ilmiy-nazariy asoslari	55

PSIXOLOGIYA

Mahkamova D.B. Xotin-qizlar professional ijtimoiy moslashuvining psixologik aspektlari.....	60
Ishonkulova N.I. Oilaviy munosabatlarda destruktiv nizolar namoyon bo‘lishining psixologik xususiyatlari	68
Askarova G. Development of coping behavior	73
Nazarova M.Y. Zo‘ravonlikka uchragan ayollarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari.....	77
Jumabekov Z.X. G‘arb faylasuflari qarashlarida hasad muammosining o‘rganilganlik holati.....	83
Sadullayeva J.I. Tadqiqotlarda ayollar migratsiyasining oilaviy munosabatlarga ta’siri o‘rganilganligi.....	90

PEDAGOGIKA

Mavlonov B.B. O‘smirlarning hushyorlik va ogohlik fazilatlarini rivojlanishida oiladagi tarbiya usullarining o‘rni.....	94
Nomozova O‘.A. Oilada er va xotin nutqidagi gender jihatlarining oilaviy munosabatlarga ta’siri	100
Qurbonova B.N. Mustaqil ta’lim jarayonida talabalarning ijodkorligini shakllantirish	105
Axmedova D.X. Interfaol ta’lim jarayonida rag‘batlantirishning gender yondashuvi va uning o‘ziga xos xususiyatlari.....	111
Yakubov O.T. Farzand tarbiyasida ota-onaning asosiy vazifalari va funksiyalari	119

ILMIY YANGILIKLAR VA TAHLILLAR

Abdulazizova N.B. Ayollarning pensiya ta’minoti masalasini yechish yo‘llari: ilg‘or tajriba va zamonaviy tendensiyalar.....	124

Mavlonov Bahodir Biloljonovich,
*Oila va gender ilmiy-tadqiqot instituti bo'lim boshlig'i,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

O'SMIRLARNING HUSHYORLIK VA OGOHLIK FAZILATLARI RIVOJLANISHIDA OILADAGI TARBIYA USULLARINING O'RNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlarda hushyorlik va ogohlik fazilatlarini rivojlantirishda oilaviy tarbiya usullarining ahamiyati xususida so'z boradi. Bunda muallif tarbiya usullarining har biriga batafsil to'xtab, tahlilga tortgan va har bir tarbiya usuli o'smirlarda hushyorlik va ogohlik fazilatlarini rivojlantirishda qay darajada xizmat qilishi yoxud ta'sirini yoritib bergan.

Tayanch so'zlar: oila, ogohlik, hushyorlik, oilaviy tarbiya, tarbiya usullari, avtoritar, liberal-ruxsat beruvchi, demokratik, xaotik (tartibsiz), beparvo (gipo-g'amxo'rlik, hissiy rad etilish) va haddan tashqari himoyalovchi (giper-g'amxo'rlik) tarbiya.

Annotation. This article discusses the importance of family upbringing methods in developing the qualities of alertness and awareness in adolescents. In this article, the author discusses and analyzes each of the upbringing methods in detail, and highlights the extent to which each upbringing method serves or has an impact on developing the qualities of alertness and awareness in adolescents.

Key words: family, awareness, vigilance, family upbringing, upbringing methods, authoritarian, liberal-permissive, democratic, chaotic (disorderly), unloving (intimidation, emotional rejection) and overprotective (intimidation).

Аннотация. В данной статье говорится о значении методов семейного воспитания в развитии качеств внимательности и осознанности у подростков. При этом автор подробно остановился на каждом из методов обучения, проанализировал их и выделил, в какой степени каждый метод обучения служит или влияет на развитие внимательности и качеств настроженности у подростков.

Ключевые слова: семья, осознанность, бдительность, семейное воспитание, методы воспитания, авторитарный, либерально-разрешительный, демократический, хаотичный (беспорядок), индифферентный (гирозабота, эмоциональное неприятие) и сверхопекающий (гирозабота).

Kirish. Qator ilmiy adabiyotlar tahlili asosida oiladagi tarbiya jarayoni ko'p hollarda oiladagi tarbiya uslublariga bog'liqligi tizimli ravishda asoslab berilgan. Shunga ko'ra, oila a'zolari tomonidan farzandlariga berilayotgan bilim va ko'nikmalar, g'amxo'rlik va muhabbat tuyg'ulari oiladagi tarbiya uslublarini belgilab beradi. Shuning uchun o'smirlarning hushyorlik va ogohlik fazilatlarini rivojlanishida oiladagi tarbiya

uslubi hamda ota-onalarning farzandlari bilan o'zaro muloqot usullari asosiy o'rinni egallaydi.

Maqsad va uni asoslash. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamlislohotlar jarayonida ijtimoiy munosabatlarning demokratik qadriyatlar asosida qaror topishi, erkin fuqarolik jamiyati asoslari mustahkamlanishiga alohida ahamiyat berilishi natijasida: bir tomondan, jamiyat taraqqiyotiga xos ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-

ma'naviy dunyoqarash shakllanmoqda; boshqa tomondan, jamiyatda ijtimoiy qatlamlar o'rtasida yangi munosabatlar uyg'unligi qaror topmoqda. Bu esa oila, oilaviy munosabatlarda, jumladan, oilaviy tarbiyada milliy va umuminsoniy axloqiy qadriyatlar asosida demokratik uslubda tarbiya qilish jarayonini taqozo qilmoqda.

Rus psixologi V.S.Muxina haqiqiy ma'noda oilaviy hayot har qanday tasnifga qaraganda qiyinroq bo'lishini ta'kidlagan¹. Uning fikricha, oilada bir vaqtning o'zida farzandga bo'lgan munosabatning bir nechta uslublari namoyon bo'lishi mumkin. Chunki to'g'ridan to'g'ri bolaga qaratilgan munosabat uslublari bilan bir qatorda uning tarbiyasiga katta yoshli oila a'zolari (ota-onalar, bobo, buvi va boshqa qarindoshlar) o'rtasidagi muloqot ham so'zsiz ta'sir ko'rsatadi.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi.

Oilaviy tarbiya turini quyidagi xususiyatlar asosida aniqlash mumkin:

- himoya darajasi – ota-onalarning tarbiya bilan bandligi o'lchovi, ota-onalarning o'smirlarga qanchalik kuch, vaqt va e'tibor berishini baholash;

- ehtiyojlarni (moddiy, maishiy, ma'naviy) qondirishning to'liqligi;

- talablarni taqdim etish darajasi, ya'ni o'smirlarga yuklangan vazifalarning miqdori, sifati va nazorati;

- taqiqlar darajasi – bolaning mustaqilligi, xulq-atvor yo'lini tanlash qobiliyatining o'lchovi;

- jazoning jiddiyligi – ota-onalarning tarbiya usuli sifatida qanday jazolarni qo'llashi;

- tarbiya uslubining barqarorligi – ta'lim usullarini o'zgartirish keskinligi.

Oilaviy tarbiya uslublarining 6 ta asosiy shakli mavjud: avtoritar, liberal-ruxsat beruvchi, demokratik, xaotik (tartibsiz), beparvo (gipog'amxo'rlik, hissiy rad etilish) va haddan tashqari himoyalovchi (giper-g'amxo'rlik). Ushbu uslublarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bolaning psixikasi hamda shaxsiy rivojlanishiga turli darajada va yo'llar bilan ta'sir qiladi².

¹ Мухина В.С. Возрастная психология. – М.: Педагогика, 1998. – 259 с.

² Стрельцов А.А. Новая Доктрина информационной безопасности Российской Федерации: информационно-правовые основы защиты от информационных угроз. Труды по интеллектуальной собственности, издательство Автономная некоммерческая организация Творческий центр ЮНЕСКО (Москва). – № 1. – С. 119-123.

Avtoritar tarbiya uslubi bilan ota-onalar bolaning fikrlari va harakatlarini qat'iy boshqaradi, uning tashabbusini bostiradi, nazorat qiladi. Avtoritarizm (lot. "auctoritas" – kuch, ta'sir) – munozaraga yo'l qo'ymaydigan, qarshilik ko'rsatish u yoqda tursin, e'tirozlarga toqat qilmaydigan hokimiyat sifatida ta'riflanadi³. Tarbiya jarayonida bu usulni tanlagan ota-onalar odatda eng kichik xatolar uchun ham jismoniy jazodan, ya'ni majburlash, baqirish, taqiqlash, itarish, turtishdan foydalanadilar. Bolalar ota-ona mehridan, g'amxo'rligidan, hamdardligidan mahrum bo'ladi. Bunday oilalarda bolaning faqat itoatkor va ijrochi bo'lib o'sishi haqida qayg'uradilar. Ammo farzandlar ishonchsiz, qo'rqqoq, asabiy, o'zini himoya qila olmaydigan yoki aksincha, tajovuzkor, avtoritar, ziddiyatli bo'lib ulg'ayadilar. Bunday o'smirlar jamiyatga, atrofdagi dunyoga yaxshi moslasha olmaydi.

Bola o'sib-ulg'aygan sari avtoritar ota-onalarning talablariga toqat qilolmay qoladi. O'smirlilik davrida tez-tez to'qnashuvlar ayanchli oqibatlariga olib kelishi mumkin. Oilaviy tarbiyaning avtoritar uslubi ota-ona va o'smirlar o'rtasida nizolarni keltirib chiqaradi, o'smirlarda boshqalarga dushmanlik munosabati shakllanadi. Ota-onalar har doim o'zlari bola uchun qaror qabul qiladilar, shu bilan uning tashabbusini bostirib, uni o'z harakatlari uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishni o'rganish imkoniyatidan mahrum qiladi. Faol va kuchli o'smirlar qo'zg'olon, qarshilik ko'rsatishni boshlaydilar, tajovuzkor bo'lishadi, ular uydin qochishlari ham mumkin. O'zini past baholaydigan uyatchan va ishonchsiz o'smirlar esa aksincha, hamma narsada ota-onasiga bo'ysunishga odatlanib qoladilar, o'z muammolarini mustaqil ravishda hal qilishga urinmaydilar va har doim ota-onalariga tayanadilar⁴. Shu shaklda tarbiyalangan o'smirlarning aksariyati o'z fikrida aniq tura olmasligi, o'z fikriga ega bo'lmasligi, qaror qabul qila olmasligi sababli turli ta'sirlarga berilish,

³ Кучурин В.В. Научно-педагогические взгляды С.М. Соловьёва: опыт историко-педагогической реконструкции // Вестник ОГУ. 2020. – №3 (226). – С. 19-27.

⁴ Атаманов Г.А. О необходимости новых подходов к исследованию феномена экономической безопасности. Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки 1 (71). "Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого" 2009. – С. 320-325.

kimlargadir ergashishi va ta'siriga tushishi holati kuzatiladi.

Liberal-ruxsat beruvchi uslubda bola bilan muloqot ruxsat berish va past intizom tamoyiliga asoslanadi. O'zini tasdiqlash uchun bola injiqliklardan foydalanadi, "Ber!", "Men xohlayman!" qabilida talab qiladi, qattiq xafa bo'ladi. Bola "Mumkin emas!", "Imkonsiz" kabi so'zlarini tushunmaydi, kattalarning ko'rsatmalari va talablariga rioya qilmaydi. Bola bilan liberal-ruxsat beruvchi muloqot uslubiga ega bo'lgan ota-onalar bolani boshqarishga qodir emasligi yoki istamasligi bilan ajralib turadi. Oilaviy tarbiyaning bu uslubi avtoritar uslubga qarama-qarshi sanaladi.

Liberal ota-onalar g'amxo'r, e'tiborli va farzandlari bilan yaqin munosabatlarga ega bo'lib, farzandiga o'zini namoyon qilish, o'z qobiliyatlarini ko'rsatish, ijodiy qobiliyatlarni, individuallikni ochish imkoniyatini beradi. Ota-onalar shu tarzda ularni nima to'g'ri va nima "noto'g'ri"ni farqlashni o'rgatishlariga chin dildan ishonishadi. Liberal ota-onalar o'z farzandlarining ruxsat etilgan, maqbul xulq-atvoriga chegara qo'yishda qiynaladilar⁵. Natijada bola xudbin, ziddiyatli, doimo atrofidagi odamlardan norozi bo'lib ulg'ayadi, bu esa unga normal ijtimoiy munosabatlarga kirishish va odamlar bilan kuchli hissiy aloqalar o'rnatish imkoniyatini bermaydi. Maktabda bunday bola bo'ysunishga, qonun va qoidalarga rioya qilishga odatlanmagani sababli tez-tez janjallarga duch kelishi mumkin.

Liberal ota-onalar tomonidan tarbiyalangan farzand kelajakda hayot qiyinchiliklariga dosh bera olmaydi, ijtimoiy muloqotda qiyinchiliklarga duch keladi. Bu holat ushbu o'smirlarda o'zini hurmat qilish va qadrlashning yetarli darajada shakllanmasligiga va turli g'oyalarga, ta'sirlarga berilish ehtimolini oshiradi. Shu nuqtayi nazardan oiladagi tarbiyaning mazkur usuli o'smirlarda hushyorlik va ogohlik fazilatlarini shakllantirishda optimal usul emasligini ko'rsatmoqda.

Haddan tashqari himoyalovchi tarbiya uslubi yoki giper-g'amxo'rlik orqali ota-onalar o'zlari istamagan holda bolani jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishda mustaqillikdan mahrum qiladilar, ularning rivojlanishini kechiktiradilar. Ular doimo farzandining yonida bo'lib, uning muammolarini

uning o'rniga hal qilishadi, farzandining o'rniga yashashadi. Bunday oilalarda farzandga haddan tashqari g'amxo'rlik qilish, sog'lig'idan qo'rqish va tashvishlanish odatiy hol sanaladi. Bunday bolalar o'smirlikida va katta bo'lganlarida ham ota-onalar unga haddan tashqari g'amxo'rlik qilishda davom etadilar, uning sog'lig'i va farovonligi uchun doimo tashvishlanadilar. Giper-g'amxo'rlikning fanda to'rt turi ajratib ko'rsatiladi: *inert, barcha so'rovlarni mullaq qondirish, dominant, ko'rgazmali*⁶.

Giper-g'amxo'rlik bolaning tashabbusi, irodasi va erkinligini, uning energiyasi va kognitiv faolligini bostiradi, mustaqillikdan mahrum qiladi, unda kamtarlik, irodasizlik, nochorlik xislatlarini tarbiyalaydi. Haddan tashqari himoyalangan tarbiya uslubi bilan ota-onalar ongsiz ravishda bolada turli ko'nikma va qobiliyatlar shakllanishiga, maqsadga erishishda qat'iyatlilik, mehnatsevarlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiladilar⁷. Natijada bola ojiz, o'ziga ishonchsiz, nevroz, xavotirli, yig'loqi holda o'sadi. Keyinchalik u ijtimoiylashuvda, jumladan, o'smirlik paytida qiyinchiliklarga uchraydi. Bu o'smirlar itoatkor, o'zlariga, kuchli tomonlariga hamda imkoniyatlariga ishonchsiz bo'lib o'sadilar va doimo noto'g'ri ish qilishdan, xato qilishdan qo'rqishadi. O'smirlik davridagi ba'zi bolalar ota-onalarning haddan tashqari nazorati hamda vasiyigidan qochishga intiladilar, tajovuzkorlik, o'zboshimchalik holatlarini ko'rsatadilar.

Giper-vasiylik, nazorat, cheklash va taqiqlar bolaning aldash hamda maxfiylik qobiliyatini rivojlantiradi. O'smirlar doimiy ravishda shaxsiy hayotini nazorat qilishga urinayotgan ota-onalarga qarshi yolg'on ishlatib, o'zini himoya qilishga harakat qiladilar. Bu esa oxir-oqibat ulardan begonalashishiga olib kelishi mumkin. Oilaviy ta'limning haddan tashqari himoya uslubi o'smirlarning erkin fikrlashi, qaror qabul qilishida to'sqinlik qiladi hamda ularning psixo-fiziologik rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi

⁶ Ёзиева У. Проблемы использования информационно-коммуникационных технологий для повышения эффективности дошкольного образования. электронный журнал "Общество и инновации". <https://inscience.uz/index.php/socinov/article/view/1465>

⁷ Кадиева М.Р. Педагогическое взаимодействие семьи и школы как условие социализации личности младшего школьника // Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Психолого-педагогические науки. — Махачкала, 2013. — № 2. — С. 57-61.

⁵ Магомедалиева А.М. Социализация подростка в современном обществе. <https://scienceforum.ru/2014/article/2014005573#>

nazardan tarbiyaning mazkur uslubi oʻsmirlarning hushyorlik va ogohlik fazilatlarini rivojlantirishda optimal usul emasligini namoyon qildi.

Oilaviy tarbiyaning *beparvo (hissiy rad etilish) uslubi* ota-ona tomonidan bolaning shaxsiyatiga chuqur befarqlik holati namoyon boʻlishini ifodalaydi. Oilaviy hayotda va munosabatlarda ota-onalar bolani “sezmaydilar”, uning jismoniy rivojlanishi va ichki kechinmalari bilan qiziqmagan holda farzandi bilan muloqot qilishdan faol ravishda qochish, uni oʻzidan uzoqroq tutishga harakat qiladilar⁸. Bolalar oʻzlari bilan oʻzlari ovora boʻlishadi. Odatda ota-onalardan biri yoki ikkalasi ham spirtli ichimliklarni yoki giyohvand moddalarni isteʼmol qiladigan disfunktsional oilalarda mazkur holat koʻproq kuzatiladi.

Yashirin hissiy rad etish yoki beparvolik deganda, ota-onalar tan olmagan holda farzandlarini hissiy rad etishi holati tushuniladi. Bunda ota-ona farzandiga gʻamxoʻrlik qilsa-da, oʻsmir munosabatlarda samimiylik va hissiy iliqlik yetishmasligini his qiladi. Mazkur oilalarda ota-onalarning shu kabi befarq munosabati farzandning oʻzini yolgʻiz va oʻta baxtsiz, ishonchsiz qilib qoʻyadi. U muloqot qilish istagini yoʻqotadi, odamlarga nisbatan tajovuzkorlik shakllanishi mumkin. Oʻsmir yoshida bunday bolalarning deviant xulq-atvorni namoyon qilishi, turli salbiy taʼsirlarga berilish ehtimoli yuqori boʻladi. Shu nuqtayi nazardan oilada ota-onaning farzandlariga nisbatan beparvolik holati ularning hushyorlik va ogohlik fazilatlarini shakllantirish imkoniyatini keskin kamaytiradi.

Baʼzi psixologlar *oila tarbiyasining xaotik uslubini* ajratib koʻrsatib, mazkur uslub bolani tarbiyalashda yagona izchil yondashuv yoʻqligi bilan tavsiflanadi. Ota-onalar oʻrtasidagi taʼlim vositalari va usullarini tanlashda kelishmovchiliklar asosida xaotik uslub paydo boʻladi. Oiladagi nizolar tez-tez takrorlanishi, ota-onalarning doimiy ravishda oʻzaro munosabatlarni bola huzurida tartibga solishi koʻp holatda farzandda nevroitik reaksiyalar shakllanishiga olib keladi.

Bolaning barqaror va aniq koʻrsatmalariga ehtiyoji bor boʻladi. Turli xil tarbiya va muloqot uslublaridan foydalanadigan ota-onalar bolani

bunday barqarorlikdan mahrum qiladi, tashvishli, ishonchsiz, impulsiv, baʼzi hollarda tajovuzkor, nazoratsiz shaxsni shakllantiradilar. Ota-onalarning oldindan aytib boʻlmaydigan harakatlari va reaksiyalari bolani barqarorlik tuygʻusidan mahrum qilib, noaniqlik, impulsivlik, tashvish, tajovuzkorlik, nazoratsizlik va ijtimoiy moslashuvchanlik xususiyatlarini shakllantiradi. Shunday oilalarda tarbiya olgan farzandlarning ruhiy barqarorligi yaxshi holatda boʻlmaydi, garchi ularning vaziyatga moslashish fazilati yaxshi rivojlangan boʻlsa-da, hayotiy normalar, yaxshilik va yomonlik borasidagi tasavvurlari yetarlicha qatʼiy boʻlmasligi mumkin. Bu holat ularning hushyorlik va ogohlik fazilatlariga salbiy taʼsir koʻrsatadi.

Demokratik tarbiya uslubida ota-onalar bolaning tashabbusini, mustaqilligini ragʻbatlantirishga, unga yordam berib, ehtiyojlari va talablarini inobatga olishga harakat qilishadi. Bunday oilalarda farzand ota-onasi uni yaxshi koʻrishini, xayrixohligini sezib, ular bilan oʻzi uchun qiziq boʻlgan mavzularda erkin suhbatlasha oladi. Ota-onalar hatto farzandlariga oilaviy muammolarni muhokama qilishda ishtirok etishlari va qaror qabul qilishda ularning fikrini hisobga olishlari mumkin. Bu bilan ularning fikr bildirish va qaror qabul qilish koʻnikmalari shakllanishini eʼtirof etish lozim. Shuningdek, ota-onalar, oʻz navbatida, bolalardan mazmunli xulq-atvorni talab qilishadi, intizomga rioya qilishda qatʼiylik va izchillikni namoyon qilishadi.

Oilada farzandning faol pozitsiyada boʻlishi uning kuchli tomonlarini, oʻziga boʻlgan ishonchini va oʻzini boshqarish tajribasini beradi. Bunday oilalardagi bolalar ota-onalarning maslahatlarini tinglaydilar, “zarur” soʻzini biladilar, oʻzlarini qanday tartibga solishni va atrofdagilar, sinfdoshlari bilan munosabatlarni qanday oʻrnatishni biladilar. Shuningdek, demokratik tarbiya uslubi ota-onalar va bolalar oʻrtasida oʻzaro tushunish, ular oʻrtasida iliq his-tuygʻularning namoyon boʻlishi, tez-tez muloqot qilish va moʻtadil intizom bilan tavsiflanadi. Ota-onalar farzandiga eʼtiborli boʻlib, uni hissiy jihatdan qoʻllab-quvvatlaydi, oilada mehr va gʻamxoʻrlik muhitini yaratadi. Ota-onalar va bolalar oʻrtasidagi oʻzaro tushunish yoki kelishuv ishonchirish, muhokama qilish, murosaga kelish orqali erishiladi. Ota-onalar har doim oʻz farzandini tinglaydilar, bolaga sodir etilgan harakatlar uchun javobgarlikni olish imkoniyatini beradilar.

⁸ Кириллюк Е.Ф. Изучение чувства взрослости подростков // Гуманитарный научный вестник. – Смоленск. – 2016. – №1. – С.11-15.

Bu uslubda shakllangan o'smirlar faol, izlanuvchan, mustaqil, o'zlari va yaqinlari uchun qadr-qimmat va mas'uliyat hissi rivojlangan, har tomonlama rivojlangan shaxslar bo'lib yetishadi. Ular maktabda yaxshi o'qiydilar, tengdoshlarining salbiy ta'siriga kamroq moyil bo'ladilar va qanday qilib yaxshi munosabatda bo'lishni, odamlar bilan munosabatlarni o'rnatishni biladilar. O'smirda mas'uliyatlilik, mustaqil fikrlash, o'ziga ishonch, o'z xohish-istaklarini nazorat qilish ko'nikmalari shakllanadi hamda qoida tariqasida bunday farzandlar hayotda katta muvaffaqiyatlarga erishadilar. Shu nuqtayi nazardan oiladagi tarbiyaning demokratik uslubi o'smirlarda hushyorlik va ogohlik fazilatlarini rivojlantirish uchun optimal ekanligi namoyon bo'ldi.

Pedagogik-psixologik nuqtayi nazardan o'smir bolalarda oila muhitida ogohlik va hushyorlik fazilatlarini rivojlantirish uchun bir tomondan, ularning bilish jarayonlarini sezgirlik tarafga qarab kuchaytirish, ikkinchi tomondan, aniqlangan, sezilgan narsa-hodisalarning o'tmish va kelajagi haqida bir necha bosqichga chuqurroq mulohaza yuritishga odatlantirish strategiyalarini tanlash samarali bo'lishi mumkin. Ana shu jihatni hisobga olib tadqiqot doirasida ota-onalar uchun mo'ljallangan ikkita mualliflik texnologiyasi ishlab chiqildi.

I. "Senzitivlik" texnologiyasi.

Atrof-muhitni bilish jarayonida obyektga nisbatan sezgirlikni rivojlantirish amaliyoti:

1-bosqich. Bolaga uni bevosita qurshab turgan muhit (shaxsiy xonasi, uy, hovli va h.k.)da so'nggi kunlarda bo'lgan eng kichik o'zgarishlarni e'tiborga olib qo'yib, har hafta so'ngida xabar berish vazifasini topshirish.

2-bosqich. Bolaga o'quv muassasasigacha bo'lgan yo'lda bir haftada ro'y bergan qandaydir noodatiy hodisalarni qayd etib, asosiysi ularning atrof-muhitidagi holatlarni maksimal aniqlik bilan tasvirlashni taklif etish.

3-bosqich. Bolaga muayyan joyda bir vaqtda ro'y bergan hodisalarni juft-juft qilib (ikkita bir vaqtda sodir bo'lgan hodisani juftlikda) keltirib berishni, hafta davomida uning e'tiborini tortgan shunday voqealarning ro'yxatini tuzib chiqishni o'ziga xos aqliy o'yin sifatida vazifa qilib qo'yish (keyinchalik buni uchtadan, to'rttadan va h.k. bir vaqtda ro'y beruvchi hodisalar misolida ham amalga oshirish mumkin).

4-bosqich. Bolani agar unda ma'lum narsa-buyum yoki muayyan xatti-harakatni odamlar ko'radigan ochiq joyda yashirishga qandaydir zarurat bo'lib qolganda, ularni qayerda, nimalar fonida joylashtirishi mumkinligi haqida o'ylantirish qo'yish.

5-bosqich. Bolaga hayot, salomatlik, mol-mulk va obro'ga xavf-xatar tug'dirishi mumkin bo'lgan vaziyatlarning ro'yxatini tuzib berish lozim bo'lsa, uning tarkibidan qanday ogohlantirishlar o'rin olishi mumkinligi haqida bandma-band (har bir yo'nalishda, ya'ni hayotga, salomatlikka, mol-mulk va shaxsiy mavqe, obro'ga) yozib berishni taklif etish.

Ko'rinib turganidek, keltirilgan strategik chora-tadbirlarning negizida, birinchidan, asta-sekin bolani avval unga yaqin bo'lgan uy-joy sharoitidan kattaroq makondagi voqea-hodisalarni kuzatishga, sinchkovlik bilan ularni o'rganishga qaratilgan yondashuv tatbiq etiladi, ikkinchidan, bosqichma-bosqich, bolaga muayyan kuzatuvchanlik vazifasidan amalda o'z qo'li bilan o'sha sinchkovlikni namoyon etishini nazarda tutadigan topshiriqlarga o'tiladi.

II. "PXAB (Potensial xatarni adekvat baholash)" texnologiyasi.

Atrof-olamdagi narsa-hodisalardagi potensial xatarni adekvat baholash sifatini rivojlantirish amaliyoti:

1-bosqich. Bolaga o'zi ko'rgan kinofilmlardan yoki o'qigan kitoblaridan dastlab qahramonlar oshkora e'tiborga olmagan, mensimay qaragan, ammo keyinchalik ulkan talafotlar, olamshumul o'zgarishlarga olib kelgan hodisalar yuzasidan qiziqarli ma'lumotnoma tayyorlashni taklif etish.

2-bosqich. Bolaga o'zida yoki biror do'stida ro'y bergan kasallik, tan jarohati dastlab qanday alomatlarda namoyon bo'lgani, ammo bu ilk kichik alomatlar e'tiborga olinmaganda ko'p o'tmay qanday asoratlar yuzaga kelgani haqida o'ylanib ko'rish va so'zlab berish vazifasini topshirish.

3-bosqich. Bolaga vaqti-vaqti bilan o'ta-ketgan "vahimachi odam" rolida bo'lib ko'rishni, shu rolli pozitsiyadan turib qandaydir juda kichik, arziyasiz hodisani, uning maksimal uzoq oqibatlarini izohlash topshirig'ini qo'yish.

4-bosqich. Bolani biror yaqin inson yoki do'st qandaydir xatti-harakat rejasini aytgan vaziyatni tasvirlab (masalan, do'sti qayergadir metroda borishni reja qilayotganini, qaysidir kitobni

kserokopiyadan chiqarib olishni o'ylayotganini va shu kabi boshqa oddiy kundalik ishlar haqida aytayotgan bo'lsin), shunday ishlardan oldin uni qanday qilib, qaysi so'zlar bilan ehtiyotkorlikka undash mumkinligi haqida o'ylantirib qo'yish.

5-bosqich. Bolani inson hayoti, sog'lig'i, mol-mulki va obro'siga salbiy ta'sir ko'rsatish mumkin bo'lgan turli omillarning (har safar bu mavzudagi muloqotda ulardan birini tanlab olib) xavfli tomonlarini, ayanchli oqibatlarini yaqinlar va do'stlarga qanday qilib tushuntirish mumkinligi yuzasidan mulohaza qilib ko'rishga chorlash.

Yakuniy qism. Zamonaviy yoshlar muloqot qilish, muammolarni muhokama qilish, fikr bildirish, ishlash, o'qish, yangi faoliyat modellarini

o'zlashtirishga imkon beruvchi maydon sifatida Internetdan faol foydalanadi. Shu sababli insonning ijtimoiy rivojlanishining maqsadli va yo'naltiruvchi jihatiga ustuvorlik beradigan ijtimoiylashuvning an'naviy agentlari (oila, ta'lim tashkiloti, mahalla, sotsium va boshqalar)dan farqli ravishda Internet noxiziq va nazorat qilib bo'lmaydigan jihatlari bilan ajralib turadi. Shunday ekan, o'smir yoshidagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlari ularni tarbiyalashda mos usullarni tanlash lozimligini ko'rsatmoqda. Tarbiya usullarini o'z o'rnida qo'llash nafaqat ogohlik va hushyorlik fazilatlarini rivojlantirishda, balki bolalarning dunyorashi kengayishida, yetuk shaxs bo'lib yetishishida muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мухина В.С. Возрастная психология. – М.: Педагогика, 1998. – 259 с.
2. Стрельцов А.А. Новая Доктрина информационной безопасности Российской Федерации: информационно-правовые основы защиты от информационных угроз. Труды по интеллектуальной собственности, издательство Автономная некоммерческая организация Творческий центр ЮНЕСКО (Москва). – №1. – С. 119-123.
3. Кучурин В.В. Научно-педагогические взгляды С.М. Соловьёва: опыт историко-педагогической реконструкции // Вестник ОГУ. 2020. – №3 (226). – С. 19-27.
4. Атаманов Г.А. О необходимости новых подходов к исследованию феномена экономической безопасности. Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки 1 (71). "Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого" 2009. – С. 320-325.
5. Магомедалиева А.М. Социализация подростка в современном обществе. <https://scienceforum.ru/2014/article/2014005573#>
6. Ёзиева У. Проблемы использования информационно-коммуникационных технологий для повышения эффективности дошкольного образования. электронный журнал "Общество и инновации". <https://inscience.uz/index.php/socinov/article/view/1465>
7. Кадиева М.Р. Педагогическое взаимодействие семьи и школы как условие социализации личности младшего школьника // Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Психолого-педагогические науки. – Махачкала, 2013 – № 2. – С. 57-61.
8. Кирилюк Е.Ф. Изучение чувства взрослости подростков // Гуманитарный научный вестник. – Смоленск. 2016. – №1. – С. 11-15.

“OILA VA GENDER” ILMIIY-TADQIQOT INSTITUTI
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ «СЕМЬЯ И ГЕНДЕР»
“FAMILY AND GENDER” RESEARCH INSTITUTE

MARKAZIY OSIYODA JAMIYAT,
GENDER VA OILA

Общество, гендер и семья в Центральной Азии
Society, Gender and Family in Central Asia

xalqaro ilmiy jurnali

международный научный журнал

international academic journal

2024/4 (13)

DOI: 26739/2118-9998

Jurnalga Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasining 2021-yil 18-iyundagi 0996-sonli
“Ommaviy axborot vositasi davlat ro‘yxatidan o‘tkazilganligi to‘g‘risida guvohnoma”si olingan.

*Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining
dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar RO‘YXATI (2019)ga
pedagogika, psixologiya, tarix va falsafa fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari himoyasi uchun
ilmiy maqolalar e‘lon qilinishi mumkin bo‘lgan jurnal sifatida ro‘yxatga olingan.*

MUASSIS:

“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti

JURNAL TAHRIRIYATI:

Bosh muharrir: **Egamberdiyeva N.**

Bosh muharrir o‘rinbosari: **Musurmanova A.**

Mas‘ul kotib: **Mavlonov B.**

Muharrirlar: **Yunusov U., Nomozova O‘.,
Razzakova N., Sobirova E.,
Jabborov U.**

Sahifalovchi: **Umaraliyev Z.**

Dizaynerlar: **Abdullayev L., Sobirov F.**

Web dizaynerlar: **Yakubov O., Alimova Z.**

Jurnaldagi materiallardan foydalanilganda mualliflik huquqini e‘tiborga olgan holda jurnalga havola berilishi shart.

Jurnalga kiritilgan maqola materiallari mazmuni mualliflarning shaxsiy ilmiy-nazariy yondashuvi va qarashi sifatida talqin qilinadi.

1940

Nashriyot ro‘yxat raqami № 1043191. 24.09.2021-y.

Bosishga ruxsat etildi: 27.12.2024.

“Times New Roman” garniturası. Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8

Nashriyot bosma tabog‘i 7,2.

100000, Toshkent shahri, Mirzo Ulug‘bek tumani,

M.Ismoilıy ko‘chasi 1-G uy.